

Anàlisi i nova proposta d'edició de l'epitafi del nen Èutiques (*SEG* 31, 846)

Analysis and New Proposal of Edition of the Epitaph of the Child Eutyches (*SEG* 31, 846)

Sandra Muñoz Martínez*

Resum: *L'epitafi d'Èutiques és un carmen epigraphicum bilingüe molt característic: en la part frontal es conserva un baix relleu, sota el qual hi ha una inscripció mètrica en grec i una dedicatio llatina en prosa; al lateral dret es conserven unes poques lletres, que formarien part de la traducció al llatí del text grec frontal. En aquest document oferim una nova proposta d'edició de la peça en el seu conjunt a partir de l'autòpsia que s'ha dut a terme.*

Paraules clau: *The epitaph of Eutyches is a bilingual carmen epigraphicum so distinctive: in the front side is conserved a bas-relief, under which there is a metrical Greek inscription and a Latin prose dedicatio; on the right side there are conserved a few letters that would be part of the Latin translation of the Greek frontal text. In this paper it is provided a new proposal of edition of the piece as a whole from the autopsy that has been carried out.*

Abstract: *Èutiques, carmen epigraphicum, bilingüe*

Key words: *Eutyches, carmen epigraphicum, bilingual*

* Doctoranda de la Universitat de Barcelona. Becària predoctoral de la Fundació de promoció de la investigació José Luis de Oriol - Catalina de Urquijo (des de l'any 2020). Aquesta publicació s'insereix en el projecte d'investigació del Ministerio de Ciencia e Innovación «Escritos para los dioses. Escritura y ritualidad en la península ibérica antigua», amb referència PID2019-105650GB-I00. Vull expressar el meu especial agraïment a Adriana Cardete (arqueòloga) i al Dr. Roberto Libera, director del Museo Diocesano di Albano, així com al Museo Diocesano di Albano, per l'ajut que m'han ofert per tal de realitzar l'estudi de la peça.

Introducció

SEG 31, 846 fou descoberta al *Latium*, a l'actual Albano Laziale, concretament a l'església de Santa Maria della Rotonda, que abans havia estat el nimfeu de la villa de Domicià; durant el mandat de Septimi Sever fou reestructurat en un edifici termal per a l'ús dels soldats de la *Legio II Parthica*¹. El 1935, durant la restauració del temple², van sorgir un conjunt d'inscripcions, entre les quals hi ha aquesta³. Durant la guerra, l'edifici va patir una sèrie de danys, entre ells un incendi⁴. Es van col·locar algunes d'aquestes inscripcions als murs interns de l'església. Actualment la inscripció és a l'antiquari de l'església; al sòl d'aquesta estança es pot observar part d'un mosaic que devia estendre's fins a l'ambient contigu⁵.

Es tracta d'un epitafi en honor a un nen mort als dos anys, que s'anomenava Èutiques, com el pare. Èutiques pare, segons alguns especialistes, era un soldat de la *Legio II Parthica*⁶. Altres, però, defensen que hauria arribat a Roma com a part de la població que acompanyava la milícia l'any 202 d.n.e. (retorn de Septimi Sever)⁷.

Pel tipus de lletra en què està escrit l'epígraf, els instruments amb què fou realitzat, el tall regular, i especialment per la notícia d'Èutiques pare, s'ha conclòs que fou compost entre el 200 i el 225 d.n.e.⁸. Fou escrit indubtablement en època dels Severs, a més, per la perfecció mètrica, les particularitats de l'estil (to a epigrama hellenístic) i el tipus de baix relleu⁹. Aquesta és la postura adoptada per tots els experts que han estudiat la peça, amb l'excepció de Vérhilac (defensà que fou escrita al s. II d.n.e.¹⁰).

1. M. APA, *S. Maria della Rotonda. Storia e affreschi*, Albano Laziale 1981, p. 5. Per a més detalls al voltant dels usos posteriors de l'edifici, cf. APA, *S. Maria della Rotonda...*, *cit.*, pp. 5-7; C. GALANTI, *Dai Castra severiani al Castellum medioevale. La chiesa di S. Maria della Rotonda come elemento di continuità nell'evoluzione del tessuto urbano di Albano Laziale*, Albano Laziale 2009.

2. APA, *S. Maria della Rotonda...*, *cit.*, pp. 22-23.

3. A. GALIETI, *Contributi alla storia della Diocesi suburbicaria di Albano Laziale*, Città del Vaticano 1948, pp. 60 (núm. 1), p. 61 (núm. 2), pp. 61-62 (núm. 3), p. 62 (núms. 4 y 5), p. 63 (núms. 6, 7, 8 i 9), p. 64 (núms. 10 i 11), pp. 64-65 (núm. 12), p. 65 (núms. 13, 14, 15 i 16), p. 66 (núms. 17, 18, 19, 20 i 21).

4. GALANTI, *Dai Castra severiani...*, *cit.*, p. 28.

5. GALANTI, *Dai Castra severiani...*, *cit.*, p. 130.

6. P. ROMANELLI, «Notiziario di scavi, scoperte e studi relativi al mondo romano», en *BCom* XVI, 1949-1950, app. p. 62.

7. A. GALIETI, «L'epitaffio greco del fanciullo Eutico», en *RM* 58, 1943, p. 74.

8. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 70; J. MANDER, *Portraits of Children on Roman Funerary Monuments*, Cambridge 2013, p. 193 (núm. 150).

9. W. SESTON, «L'Építaphe d'Eutychos et l'héroïsation par la pureté», en *Scripta Varia. Mélanges d'histoire romaine, de droit, d'épigraphie ed d'histoire du christianisme* (CEFR 43), Rome 1980, p. 314.

10. A.M. VÉRHILAC, *Paidés Aoroi I*, Athenes 1978, p. 285.



Fig. 1. Fotografia d'Adriana Cardete

La inscripció. Anàlisi epigràfica (fig. 1)

Estela de marbre, concretament nínxol arcat¹¹, que mesura 73,5 cm × 39,5 cm × 8 cm? (com que la inscripció està adossada a la paret, no se'n pot saber amb certesa la profunditat), polida per totes les seves cares visibles (tot i que els laterals mostren una superfície menys treballada) i trencada pel lateral esquerre, ruptura que afecta la lectura de l'epígraf frontal; també hi ha una petita fractura al lateral dret que afecta la lectura de les últimes lletres de les dues últimes línies d'aquest epígraf, més lleu que l'anterior trencament. Molt més greu és la ruptura de la superfície del costat dret, que ha provocat que sigui impossible llegir les sis primeres línies i les tres últimes del text llatí lateral, les quals sí que pogué llegir el primer editor. Tot i que el deteriorament del marbre afecta les vores de la inscripció frontal, es calcula que el camp epigràfic d'aquesta mesura 38,5 cm × 31,5 cm; sembla poc probable que la inscripció lateral comptés amb un marc epigràfic.

En la part frontal de la peça s'observa un baix relleu (fig. 2), en què es representen un genet, un cavall, una àguila, un estel i un element que uneix l'au amb el corser. Aquest relleu mesura 35 × 33 cm; el genet, 11,5 × 16 cm; el corser, 25,5 × 20,6; l'àguila, 11,6 × 9 cm; l'estel, 3 × 2,5 cm; i l'element que uneix l'au i el cavall, 6,5 cm. Les figures estan emmarcades en un frontó semicircular. No s'observa cap altre relleu en un segon pla en el frontó, tot i que les restes de policromia (visibles especialment al cavall) deixen veure amb prou feines una mena de fons que representaria un paisatge terrestre. A la part dreta hi ha gravada una pilastra acanalada (29 × 4 cm) d'estil corinti (capitell de 9,5 cm d'amplària) amb un ornament a la part superior del capitell que alguns estudiosos han denominat 'acroteri de mitja palmeta'¹² o *draperie*¹³ (9 × 6,8 cm), que s'inclina en direcció al doble arc (2 cm d'amplària); aquest element icnogràfic ha perdut la seva part inferior a causa de la ruptura del lateral dret. Suposem que a la part esquerra de l'estela — perduda — hi hauria una altra pilastra idèntica; la fractura també afecta — menys greument — el baix relleu, ja que, a causa del trencament, la mà dreta de la figura humana ha desaparegut. En general, el baix relleu no està pràcticament erosionat, llevat de la cara de la figura humana i dues de les puntes de l'estel. Es tracta d'un relleu molt treballat, especialment la figura humana i el cavall.

A sota del baix relleu, dintre del marc epigràfic, hi trobem una inscripció (fig. 3) en *scriptio continua*, formada per un *carmen* grec en dístics elegíacs i una *dedicatio* llatina en prosa. Al lateral dret hi ha la resta d'una inscripció llatina que és la traducció literal dels versos 7-12 del *carmen* grec; al lateral esquerre — perdut totalment per la fractura de la peça — hi hauria la traducció dels vv. 1-6 del *carmen*

11. J. MANDER, *Portraits of Children on Roman Funerary Monuments*, Cambridge 2013, p. 193 (núm. 150).

12. MANDER, *Portraits of Children...*, *cit.*, p. 193 (núm. 150).

13. VÉRHILAC, *Paidés...*, *cit.*, p. 284 (núm. 201).



Fig. 2. Fotografia de Sandra Muñoz Martínez

grec i per cada vers de l'epigrama grec hi hauria dues o tres línies (d'entre 10 i 20 lletres cadascuna) de traducció llatina. Les lletres de l'epigrama grec al començament mesuren 1 cm i gradualment es van fent més grans: les dels vv. 1 i 2 mesuren 1 cm, excepte la T *summa* del v. 2 (1,5 cm), i al v. 2 ἀγαθὸν [...] φέρει presenta lletres més estretes; les del v. 3, 1,2 cm; les del v. 4, 1,3 cm, llevat de la I *longa* (1,6 cm) i la φ amb el travesser llarg (1,85 cm); les del v. 5, 1,3 cm; les del v. 6, 1,35 cm; les del v. 7, 1,4 cm; les del v. 8, 1,45 cm; les del v. 9 tenen una llargària lleugerament menor (1,4 cm) que les del vers anterior; les del v. 10, 1,5 cm, excepte les I *longae* (les dues primeres tenen una llargària de 2 cm; la tercera, 2,4 cm); les del v. 11 oscil·len entre 1,4 i 1,5 cm, a excepció de ψ (2 cm); finalment, les del v. 12, tenen una llargària d'1,5 cm, excloent la φ (2 cm). Pel que fa a les dimensions de lletres de la *dedicatio* llatina, les de la l. 1 mesuren 2 cm, llevat de la I *longa* (2,4 cm), mentre que les de la l. 2 tenen una llargària d'1,5 cm; cal remarcar que en la l. 1, des del començament fins a la l de *lib(ertus)*, la grafia és més ampla. Respecte del text llatí lateral, totes les lletres visibles tenen una llargària d'1,5 cm, llevat de la V (1,6 cm); les lletres estan més separades entre elles en la l. 9.



Fig. 3. Fotografia d'Adriana Cardete

Pel que fa a les grafies del *carmen* grec, en escriptura uncial llunada, s'han de comentar els següents aspectes: les α tenen el travesser recte horitzontal i, juntament amb les grafies δ , λ , μ i ν , prolonguen en direcció ascendent el traç oblic, un fenomen característic d'època imperial a conseqüència de la influència de l'escriptura cursiva¹⁴; la lletra ϵ té el segon travesser més menut i, a més, les grafies ϵ , c i ω d'aquest *carmen* són característicament llunades (moda d'època hel·lenística), pròpies de l'escriptura cursiva sobre paper¹⁵; la ζ apareix amb la forma pròpia de la cursiva Z (no pas I); la θ presenta la forma típica d'època imperial Θ , és a dir, amb el punt (\odot) convertit en travesser horitzontal prolongat fins a abastar el diàmetre del cercle; la ι normalment no sobrepassa els límits de la línia de guia imaginària, però en un cas (v. 4) sí que hi ha I *longa*, i, a més, en el text no s'anota la iota subscripta; pel que fa a la ν , a més, cal dir que els tres traços tenen la mateixa mesura i estan units pels vèrtexs (N); la o és marcadament ovalada; la ρ conserva la forma arcaica sense apèndix (P); pel que fa a la τ , el travesser horitzontal no sobrepassa la línia de guia imaginària, llevat la del v. 2 (1,5 cm); la ϕ té el cercle considerablement més menut que el travesser vertical (forma típica d'època imperial), que sobreix notablement de la línia de guia imaginària; pel que fa a la ψ , el travesser vertical sobrepassa la línia de guia imaginària¹⁶.

D'altra banda, respecte a les lletres llatines de la *dedicatio*, cal destacar les següents particularitats: el text frontal està escrit en *scriptura actuaria*, mentre que el text llatí del lateral dret té una grafia més rústica i descuidada; la A sí que manté el travesser horitzontal; pel que fa a la B, presenta la forma redona i el lòbul inferior més gran que el superior; la C és totalment arrodonida; pel que fa a les E, les tres línies horitzontals són igual de llargues i, a més, com les grafies F, I i L, les línies paral·leles acaben de manera lleugerament corbada; respecte de la F, és de dimensions regulars i els traços horitzontals tenen la mateixa mida; la G té travesser horitzontal; la H és considerablement ampla; respecte de la L cal comentar també que el traç horitzontal té una llargària major que la meitat del traç vertical; la lletra M és considerablement ampla i apareix (fragmentada) amb dos traços verticals i dos d'oblics regulars; la grafia O, amb forma ovalada, té la mateixa grandària que les altres lletres; la R presenta el lòbul circular i el traç oblic que no comença en el vèrtex del lòbul i el traç vertical i, a més, arriba fins al final de la línia de guia imaginària; la S és corbada i allargada; hi ha una T *summa* en la l. 1, mentre que la resta de grafies són regulars i amb el traç horitzontal acabat en corbes encarades cap a baix; la grafia V serveix per representar tant *u* com *v*.

El lapicida va gravar el *carmen* grec de manera que hi hagués concordança vers-línia (6 díctics elegíacs); de fet, en el v. 2 de l'epigrama hi ha una sèrie de termes

14. M. GUARDUCCI, *L'epigrafia greca dalle origini al tardo imperio*, Roma 2005² (1987), p. 82.

15. GUARDUCCI, *L'epigrafia greca...*, cit., p. 82.

16. Per a l'evolució de les grafies gregues a les inscripcions, veg. M. GUARDUCCI, *Epigrafia graeca I. Caratteri e storia della disciplina. La scrittura greca dalle origini all'età imperiale*, Roma 1967, pp. 368-390 i *L'epigrafia greca...*, cit., pp. 81-88.



Fig. 4. Fotografia de Sandra Muñoz Martínez

escrits amb grafies més estretes per tal de facilitar aquesta concordança. A més, el pentàmetre de cada díctic elegíac està sagnat, detall que indica la cura amb què es va elaborar la inscripció. Els vv. 1 (exceptuant la llicència del nom del difunt¹⁷), 5, 7 i

17. Εὐτύχης forma un crètic en lloc d'un dàctil. Alhora, el genitiu que el segueix, Εὐτυχέους, gràcies a la terminació -εους en lloc de -ους, quadra dins l'estructura dactílica; a més, és una grafia fonètica, que reproduïx la pronúncia de -εος quasi -eus [cf. C. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue di Albano Laziale nel sec. III d.C.», a V. USSANI, L. CANALI, M. COCCIA ET ALII (eds.), *Litterature comparate. Problemi e metodo. Studi in onore di Ettore Paratore* (vol. 1), Bologna 1981, p. 267].

9 són holodactílics, mentre que la resta d'hexàmetres presenten espondeus en el peu primer, segon, tercer o sisè. Pel que fa als pentàmetres, solament trobem resolucions en espondeus en els vv. 4 i 6.

Respecte de les grafies de la inscripció llatina lateral (fig. 4), es poden observar les següents curiositats: no es veu amb claredat si la A manté el travesser horitzontal; la grafia E té la segona línia horitzontal més curta que les altres dues, molt més llargues que les E de la *dedicatio*; amb prou feines es pot veure el travesser horitzontal de la G; la lletra H és significativament ampla, especialment en la l. 9; el traç horitzontal de la L té una llargària major que la meitat del traç vertical; la M no és gaire ampla i té la mateixa forma que en la *dedicatio*; la grafia O és ovalada; la P té una forma allargada i el lòbul petit; la Q és ovalada i, atès que la pedra està deteriorada en la zona en què apareix, no sabem quin tipus de travesser tindria; la S és significativament allargada. Únicament es poden veure línies de guia en la l. 10.

Pel que fa a les interpuncions, s'observava un punt darrere de ἤττον (v. 4), actualment no visible. Sí que es veuen interpuncions triangulars descendents — molt populars en època imperial¹⁸ — en la l. 1 del *subscriptum* en llatí entre [E]utyches i Aug. i entre Aug. i lib (més deteriorada).

El text llatí del lateral dret segurament és contemporani als de la part frontal. No té gaire sentit que es faci una traducció literal del mateix text amb posterioritat en una cara secundària de la peça.

Εὐτύχης Εὐτυχέους ἔτι νήπιος οὐρανὸν ἤλθεν,
 οὐ κακὸν οὐδὲ ἀγαθὸν γνούς, βίος ὅτι φέρει.
 [ἔ]ζησεν δὺ' ἔτη μῆνας δύο ἡμασι πέντε
 ἤττον. ἰδοῦ, στήλλη ταῦτα γραφεῖσα λέγει.
 [μηκ]έτι κλαῖε, πάτερ γλυκεράτατε, μηδ' ἔτι λυπο[ῶ] 5
 [οἰ]κτρὸν ἐνὶ στέρνοις πένθος ἄλαστον ἔχων·
 [οὐ γ]ὰρ ὑποχθόνιος κατὰ γῆς Ἄϊδης με κέκευθε,
 [ἀ]λλὰ Διὸς πάρεδρος ἀετὸς ἤρπασέ με,
 [πυρ]σφῶ ὁμοῦ καὶ δαδὶ γεγηθότα, ἔνθα σύνεδρος
 Φωσφόρῳ ἠδὲ καλῶ Ἑσπέρω ὄφρα πέλω. 10
 [τοῦν]εκα καλλείψας τάδε δάκρυα θῦε, πάτερ μοι·
 [ἀσ]τέρα γάρ μ' ἐσορᾶς ἵππῳ ἐφεζόμενον.
 [E]utyches·Aug(usti)·lib(ertus) filio
 dulcissimo fecit.

18. O. SALOMIES, «The Roman Republic», a C. BRUUN, J. EDMONSON (eds.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, Oxford 2015, p. 170.

(*in latere dextro*)

non enim a[*b*ditus *me*]
sub t[*erram Hades*]
absco[*ndidit*]
sed[*Iovis satelles*]
m[*e aquila rapuit*]
face [*cereoque*]
simul g[*udentem*]
h[*icuti consessor*]
Phosp[*horo et pulchro*]
Hespe[*r(i)o uti fiam*]
quam[*obrem effusus his*]
[lacrimis lita, pater mi]
[^ɾst^ɔ ^ɛl^ɾlam enim me vides equo]
[insidentem]

Èutiques, fill d'Èutiques, va marxar al cel quan encara era un infant, | sense haver conegut ni allò bo ni allò dolent que porta la vida. | Va viure dos anys, dos mesos i quasi | cinc dies. Heus aquí la seva estela | que diu aquestes paraules gravades: «No ploris ja més, pare summament dolç, ni continuis afligint-te encara | pel dol lamentable i que no troba consol que tens al pit. | Car Hades, que viu a les profunditats, no m'ha ocultat sota terra, sinó que l'àguila, paredra de Zeus, s'acaba d'apoderar ràpidament de mi | tan bon punt com he gaudit de les flames de les torxes rituals per a convertir-me en qui sóc ara: | qui seu al costat de Fòsfor i del bell Vespre. | Per això, encara que ara estiguis desfet en aquest plany, fes els sacrificis (pertinents), pare meu. | En efecte, em veus, mentre munto el cavall, com un astre.

Èutiques, llibert d'August, ho va fer en honor al seu dolcíssim fill.

Car Hades, que viu sota terra, no m'ha ocultat baix la terra, sinó que l'àguila, companya de Zeus, s'ha fet amb mi només gaudir de les flames de les torxes rituals per a convertir-me en el company de seient de Fòsfor i el bell Vespre. Per aquesta raó, encara que estiguis desfet en aquest plany, fes els sacrificis (pertinents), pare meu. En efecte, em veus com un estel mentre munto el cavall.

Perspectiva lingüística

En aquest apartat s'ofereix una nova edició crítica de la peça, que no té la intenció de ser canònica, posant especial atenció en els criteris lingüístics per tal de reconstruir el text perdut. A més, explicarem alguns aspectes de la llengua de l'epitafi per esclarir-ne la lectura.

A l'hora d'afrontar l'edició d'aquest epitafi, cal tindre present la proposta de Galieti, el primer editor (1943), ja que ell va poder llegir parts del text llatí lateral que sí que eren visibles en el moment de la troballa però no quan va fer l'autòpsia per a la seva edició. Galieti explica que aquest text lateral va desaparèixer gairebé per complet a causa de la fractura, la fragilitat del marbre i l'acció del foc¹⁹.

Hi ha diversitat d'opinions al voltant de la reconstrucció del nom del difunt (primera paraula del text) a causa de la fractura de la pedra. Tots estan d'acord que la primera lletra és E; però, respecte de la penúltima, alguns defensen que, per qüestions mètriques, s'hauria de reconstruir Εὐτυχος (com ho fan Galieti²⁰, Boyancé²¹, Peek²², Zarker²³, Vérhilac²⁴ i Seston²⁵) mentre que altres creuen que la reconstrucció correcta és Εὐτύχ[η]ς (com ara Keil²⁶ i Gallavotti²⁷) o Εὐτυχῆς (Guarducci²⁸ i EDR073534²⁹). Nosaltres proposem Εὐτύχης (totes les lletres es veuen amb claredat *in situ*), ja que estranyament el fill tindria un nom diferent que el seu pare (v. 1 Εὐτυχέους)³⁰. Tot i que amb la primera proposta s'aconsegueix que quadri tota la mètrica de l'epigrama, en tractar-se del nom del difunt (element molt important) no s'ha de reconstruir el text basant-se en conjectures mètriques, sinó en la lògica. A més, accentuem la penúltima síl·laba perquè és l'accentuació més freqüent del nom Ètiques en epigrafia³¹.

En el v. 3 alguns editors escriuen ἦμασι, però la forma correcta és ἦμασι (ἦμαρ, ἦματος). ἦμαρ apareix en Homer com a sinònim d'ἡμέρα (*Il.* 5.490; *Od.* 11.183, 24.63³²). El vocable s'ha de relacionar amb l'adverbi ἦττον (v. 4)³³, que alguns editors (Guarducci i EDR073534), segurament per un descuit, escriuen amb esperit suau.

19. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, pp. 73-74.
20. Galieti = A. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, pp. 73-74.
21. Boyancé = P. BOYANCÉ, «Funus acerbum», a *REA* 54, 1952, pp. 283-289.
22. Peek = W. PEEK, *Griechische Vers-Inschriften*, Berlin 1955, núm. 861.
23. Zarker = J.W. ZARKER, *Studies in the Carmina Latina Epigraphica*, Princeton 1958, pp. 225-226, núm. 131.
24. Vérhilac = VÉRHILAC, *Paidés Aoroi I*, *cit.*, núm. 201.
25. Seston = SESTON, «L'Épitaphe d'Eutychos...», *cit.*, p. 314.
26. Keil = J. KEIL, «Zur Grabstele des Eutyches aus Albano Laziale», a *JöAI in Wien* 35, 1943, pp. 25-26).
27. Gallavotti = GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 263.
28. Guarducci = M. GUARDUCCI, «L'epigrama greco del bambino Eutyches ad Albano Laziale», a *Atti della Accademia nazionale dei Lincei. Rendiconti, Classe di scienze morali, storiche e filologiche* XXV, Roma 1970, pp. 167-174.
29. EDR073534 = http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=&fo_antik=&fo_modern=&Bibliografia%5B%5D=&Testo=eutyches+augusti&boolTesto=AND&Testo2=filio&bool=AND&ordinamento=id_nr&javasi=javascriptsi&se_foto=tutte&lang=it (consultat 10.8.2020).
30. Únicament Gallavotti edita Εὐτύχους, probablement un *lapsus* (és impossible per la llei de limitació de l'accent grec).
31. A la PHI, el nom Ètiques s'accentua en la penúltima síl·laba en 424 de les 433 inscripcions on apareix.
32. Pel que fa a les edicions que hem emprat, per a les obres d'Homer, Hesíode, Eurípides, Ciceró, Virgili i Sèneca hem seguit l'OCT; per a la de Píndar, la BSGRT.
33. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72.

A més, en el v. 4, en lloc de στήλλη, esperariem στήλη, atès que la reduplicació de la líquida és un tret més habitual del dori (στάλλα). No obstant això, trobem aquesta forma en algunes inscripcions de l'Àtica (cf. *CIG* 3627, 103981, 18)³⁴.

El terme que encapçala el v. 5 ha estat motiu de disputa. Alguns editors proposen [μηδ'ἔ]τι (un error tipogràfic comès per Galieti, al qual van seguir Zarker i Seston) o [μηδ'ἔ]τι (Robert-Robert en 1944³⁵), uns altres — Keil, Peek i Vérhilac — creuen que s'ha de suplir [μηκέ]τι, mentre que alguns altres — Guarducci, Gallavotti i EDR073534 — defensen [μηκ]έτι. Nosaltres defensem [μηκ]έτι no sols perquè actualment encara es veu una ε, sinó també pel fet que és un terme que apareix tant en Homer (*Il.* 13.292), Hesíode (*Op.* 174), Píndar (*Ol.* 1.5) com en poesia epigràfica (*IG* II², 11674, *IG* V,2, 473). La tercera paraula d'aquest vers, πάτερ, alguns editors — Galieti, Zarker i Seston — l'escriuen erròniament amb l'accent en l'última síl·laba. Pel que fa a l'últim terme del vers, acceptem la proposta de Robert-Robert (1944), Guarducci, Vérhilac, Gallavotti i EDR073534, λυπο[ῶ], i no pas λύης (com proposen Galieti, Zarker i Seston), perquè hi ha escrita una π. Keil, seguit per Peek, proposa λύπο[υ], però *in situ* la o es pot identificar sense problemes.

Pel que fa al primer terme del v. 6, [οἰ]κτρόν, no acceptem que el segueixi una coma (com editen Peek, Guarducci, Vérhilac, Gallavotti i EDR073534), ja que aquest terme fa referència a πένθος. El terme πένθος també ha estat objecte de disputa: Keil, Peek, Guarducci, Vérhilac, Gallavotti i EDR073534 defensen aquesta lectura, mentre que Galieti, Zarker i Seston creuen que el correcte és llegir πένθον. El vocable ha de ser amb σ final perquè, a més de ser més o menys visible, l'acusatiu d'aquest terme neutre té la mateixa terminació que el nominatiu. Recordem que πένθος ἄλαστον és una fórmula funerària habitual per expressar el dol dels pares per la mort prematura dels seus fills³⁶; en aquest cas, la fórmula es veu reforçada per l'adjectiu [οἰ]κτρόν, que es refereix també a πένθος, de manera que aquest últim terme gaudeix d'un doble qualificatiu. La fórmula està testimoniada ja en Homer (*Il.* 24.105; *Od.* 1.342, 24.423).

Pel que fa a l'inici del v. 7, acceptem la restitució [οὐ γ]ἄρ, proposada per primer cop per Robert-Robert en 1943³⁷ i seguida per tots els editors. Galieti (1943) va suggerir [εἰ γ]ἄρ, però sols és vàlida si s'interpreta que Èutiques ha marxat a l'Hades i després ha gaudit de l'apoteosi³⁸. Personalment creiem que l'apoteosi del difunt no passa per una baixada a l'Hades, sinó que va directament del món dels mortals al cel. A més, la presència d'[ἄ]λλὰ en el v. 8 dóna força a la restitució de Robert-Robert: una oració negativa seguida per una altra afirmativa al mateix nivell sintàctic de caràcter exclouent. En el v. 7 també hi ha diversitat d'opinions respecte del nom

34. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72.

35. ROBERT-ROBERT 1944 = *BE* 1944, p. 241, núm. 206a.

36. Per a més detalls al voltant d'aquesta fórmula, cf. C. MORENILLA, «πένθος ἄλαστον - ἄρρητον πένθος. Klage um das tote Kind», a *Mnemosyne* 45, 3, 1992, pp. 289-298.

37. ROBERT-ROBERT 1943 = *BE* 1943, p. 347 núm. 83.

38. SESTON, «L'Épitaphe d'Eutychos...», *cit.*, p. 314, nota 2.

d'Hades: Galieti, Robert, Keil i Boyancé defensen Αἴδης, mentre que altres — Peek, Zarker, Guarducci, Vérhilac, Seston, Gallavotti i EDR073534 — proposen Αἰδης. És cert que cap de les dues formes no altera l'escansió del vers, però ens decantem per la forma èpica poètica amb dièresi, Αἴδης, perquè és la pròpia de la poesia. A banda d'açò, cal comentar que alguns editors (Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Keil, Zarker i Seston) accentuen innecessàriament el με.

Del v. 8 sols cal destacar que la forma correcta del verb és ἤρασέ, amb esperit aspre, no pas ἤρασέ, com escriuen Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Zarker i Seston.

És gairebé inevitable acceptar que el terme que encapçala el v. 9 sigui πυρσῶ, ja que πυρσός i δῶς eren les torxes emprades especialment en els ritus religiosos i en ocasió de naixements, noces i funerals³⁹. A causa de la fractura de la pedra, actualment s'ha de reconstruir [πυρ]σῶ. Keil, però, el 1943 va suggerir ἵππῶ, idea que van acollir amb entusiasme Robert-Robert (1944), els quals al·legaren que al baix relleu sí que es veu clarament un cavall, mentre que la presència de la torxa és discutible⁴⁰. Ara bé, tot i que aquests arguments són bons, en bona part es basen en la suposada restitució de la l. 7 del text lateral que ell fa: *caballo*⁴¹; cal dir que Robert-Robert accepten ἵππῶ però no *caballo*⁴². No es pot acceptar la presència de *caballo*, una paraula prosaica i habitual en la poesia satírica, en un text com aquest; a més, l'ordre d'aparició de les paraules canviaria del text grec (cavall i torxa) al llatí (torxa i cavall)⁴³. Peek va més enllà i diu que es poden veure les restes de la segona π d'ἵππῶ⁴⁴, però Guarducci recorda que l'alemany fa la seva edició basant-se en una fotografia i que, en efecte, la superfície de marbre és intacta on hi hauria d'haver un solc (el segon traç vertical de la Π), mentre que sí que es pot veure davant de la ω els residus dels dos vèrtexs de σ⁴⁵. És més, els paral·lelismes entre el text grec i el llatí són evidents: v. 7 [οὐ γ]ὰρ - l. 1 *non enim*, v. 8 [ἄ]λλὰ - l. 4 *sed*, v. 10 Φωσφόρω - l. 9 *Phosp[horos]*, v. 11 [τοῦν]εκα - l. 11 *quam[obrem]*, v. 12 ἄστέρα - l. 13 [st]e[ra]lam. És estrany que l'inici del v. 9 sigui diferent, i, a més, ha de correspondre amb *face[cereoque]*: πυρσῶ correspon a *face* i δαδὶ a *cereo(que)*. En realitat, [πυρ]σῶ και δαδὶ és la traducció al grec de la fórmula llatina *face cereoque*; suposem que el poeta de l'epigrama era un grec amb bons coneixements gramaticals (i certa cultura literària⁴⁶) que parlava llatí i va escriure en grec una fórmula llatina⁴⁷. Pel que fa a δῶς, la forma correcta

39. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72.

40. *BE* 1954, p. 191.

41. Les reconstruccions de Keil sols es poden acceptar si s'admet que la seva proposta de text llatí és un intent de fer una versió mètrica de l'epigrama grec (cf. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 266).

42. *BE* 1950, p. 217, núm. 236.

43. P. BOYANCÉ, «Fusus acerbum», *cit.*, p. 285.

44. *GV* 861.

45. GUARDUCCI, «L'epigramma greco...», *cit.*, p. 169.

46. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 267.

47. GUARDUCCI, «L'epigramma greco...», *cit.*, p. 173.

del datiu singular contreta és δαδί (proposta de Galieti, Robert-Robert en *BE* 1944, Boyancé, Peek, Zarker, Guarducci, Vérhilac i *EDR*073 534), no pas δαδί (com ho fan Robert-Robert en *BE* 1943, Keil i Seston) o δάδι (edició de Gallavotti). És curiós que no s'hagi emprat la forma homèrica δαῖς δαΐδος, sinó la forma àtica δάς δάδος⁴⁸.

És evident que en el text el lapicida no va marcar les *iotes subscriptes*, però aquest no és un motiu amb prou força per a editar el text sense emprar-les, com fan Keil i Gallavotti. Així doncs, en el v. 10 s'ha d'escriure Φωσφόρω ἰ καλῶ Ἑσπέρω⁴⁹, com fan Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Peek, Zarker, Guarducci, Vérhilac, Seston i *EDR*073 534.

Tot i que el text té la forma d'un epigrama hel·lenístic, observem algunes característiques èpico-jòniques: οὐρανὸν ἦλθεν (v. 1) en posició final de vers (clàusula habitual en Homer)⁵⁰, ὅτι (v. 2), ἠδέ (v. 10), Αἴδις (v. 7), (ῥορα) πέλω (v. 10)⁵¹ o καλλείψας (v. 11, un participi d'aorist sense augment i apocopat). A causa d'aquest color èpico-jònic alguns estudiosos⁵² han proposat el vocable [εῖνε]κα (ἔνεκα) al v. 11, al·legant alhora que no modifica l'hexàmetre⁵³. Robert-Robert a *BE* 1943 proposen [οὔνε]κα. D'altra banda, Keil reconstrueix [τοὔνε]κα, Peek — seguit per Vérhilac i *EDR*073 534 — edita [τοὔνε]κα i Guarducci escriu [τοὔν]εκα. És preferible reconstruir [τοὔν]εκα, com Gallavotti, perquè, com a adverbi, τοῦ ἔνεκα té la funció causal que necessita la frase, mentre que εἔνεκα sols té aquest valor causal quan s'empra com a preposició de genitiu. A més, τοὔνεκα apareix tant en Homer (*Il.* 1.291) com en Hesíode (*Op.* 49) i Píndar (*Ol.* 1.65), atorgant un color poètic a l'epigrama.

Pel que fa a θῦε πάτερ — no pas πατέρ, com proposen Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Zarker i Seston — μοι (v. 11), seguim la proposta de Gallavotti⁵⁴: el pronom no és el complement de règim de θῦε⁵⁵ ('fes-me sacrificis'), raó per la qual s'ha d'escriure una única coma darrere d'aquest verb (com fan Zarker, Gallavotti i *EDR*073 534), no pas aïllar el vocatiu πάτερ entre dues comes (com fan Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Keil, Peek, Guarducci, Vérhilac, Seston i *EDR*073 534); podria considerar-se un datiu ètic que va amb el verb ('per respecte a la meua persona, has

48. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 267.

49. Fòsfor i Vespre, tot i ser la mateixa divinitat, representen idees distintes: l'alba i el crepuscle, respectivament.

50. οὐρανὸν ἴκει/ἰκάνει/ἴκεν apareix en *Hom. Il.* 2.153, 2.458, 8.192, 8.509, 8.549, 12.338, 14.60, 14.174, 19.362, 21.522; *Od.* 8.74, 9.20, 12.73, 15.329, 17.565, 19.108.

51. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72. És habitual trobar ῥορα seguida d'un verb en posició final de vers en Homer (*Il.* 6.195, 6.365, 8.191, 8.376, 10.97, 12.281, 13.423, entre altres).

52. Galieti va escriure [εῖνε]κα en lloc d'εἔνεκα probablement per un descuit (que van seguir Zarker i Seston).

53. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72.

54. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 271.

55. La presència del verb θύειν (v. 11) es pot explicar per raons mètriques: el verb per a indicar el sacrifici en honor a un déu és θύειν, mentre que el que designa el sacrifici en honor a un heroi és ἐναγίζω. En els epigrames en honor a un difunt heroïtzat normalment s'empra el primer, ja que el segon amb prou feines encaixa en l'estructura d'un hexàmetre (cf. A.M. VÉRHILAC, *Paidés Aoroi* II, Athenes 1982, p. 331). Així doncs, per qüestions mètriques i pel context (conscients, però, que Èutiques no és un heroi), s'empra θύειν.

de fer sacrificis'), però és millor entendre el *πάτερ μοι* segons el model *τέκνον μοι*, és a dir, un datiu ètic que acompanya al vocatiu (com al català 'vés amb compte, fill meu', amb un matis afectiu). Un exemple estret de la tragèdia d'aquest últim ús és Eur. *Hec.* v. 409 (*φίλη μοι*), també referit a la mort prematura d'un fill (Polixena). En tot cas, no es tracta d'un sacrifici ritual en què el pare hagi de rendir tribut a la divinitat del fill; si acceptem la interpretació 'fes-me sacrificis', cal matisar que el nen no reclama sacrificis com a divinitat, sinó que demana els sacrificis pertinents en cas d'una mort prematura.

Gairebé tots els editors coincideixen que el terme que obre el v. 12 és *[ἀσ]τέρα*. Únicament Gallavotti proposa *[ῥσ]τερα* (amb el significat de *postremo*, *denique* o simplement *εἰς ὕστερον*⁵⁶), però aquesta restitució sols és vàlida si s'accepta també la seva lectura del text lateral corresponent, que s'ha rebutjat per les raons que s'exposen tot seguit. Convé reconstruir *[ἀσ]τέρα* perquè es veuen les restes d'una *τ*; la major part dels editors escriuen *[ἀστ]έρα*, mentre que Guarducci proposa *[ασ]τέρα*. La presència d'*ἀστερα* és coherent si tenim en compte el context: el jove s'ha transformat en un astre i ara seu al costat de Fòsfor i Vespre⁵⁷. A més, és estrany que pràcticament tots els elements representats al baix relleu apareguin a l'epigrama i no ho fes l'estel. Finalment, cal tenir present que un epítet convencional per a referir-se a un difunt heroïtzat és *οὐρανὸν ἀστερόεντα*⁵⁸.

Reconstruir les dues línies de la *dedicatio* no és complicat. La primera paraula de la l. 1 s'ha d'editar *[E]utyches* (com fan Keil, Peek, Guarducci, Vérhilaç, Gallavotti i EDR073534), no *[E]utiches*, que van escriure Galieti, Robert-Robert en *BE* 1943, Zarker i Seston, probablement per un *lapsus*. L'última lletra de la l. 1 ja no es llegeix amb tanta claredat, raó per la qual editem *filio*. La l. 2 és més difícil de llegir a causa de l'erosió, però hi ha lletres que amb prou feines es podrien confondre amb altres. Així doncs, editem *δὴλcissimo fecit* i no pas *[dul]cissimo fecit* (Galieti, Keil, Zarker i Seston), *δὴλcissimo fecit* (Peek), *[du]lcissimo fecit* (Guarducci i Gallavotti), *dulcissimo fecit* (Vérhilaç) o *[dul]cissimō fecit* (EDR073534).

L'edició del text llatí lateral és el gran repte d'aquesta peça. No tots els editors estan d'acord amb quina classificació s'hauria de donar a aquest text: traducció mètrica del text grec⁵⁹, traducció literària en prosa paraula per paraula del text grec⁶⁰, traducció (en vers o en prosa) lliure del text grec⁶¹ o simplement indeterminable? Com que el text està molt deteriorat, és difícil saber-ho amb certesa, tot i que és més lògic pensar que s'hauria compost en hexàmetres o dístics, com l'epigrama grec⁶², però, com hem dit, és gairebé impossible saber-ho. El que sí que podem determinar

56. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 271.

57. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 72.

58. VÉRHILAC, *Paidés... II*, *cit.*, p. 318.

59. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, p. 73.

60. GUARDUCCI, «L'epigramma greco...», *cit.*, p. 171; C. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 264.

61. SESTON, «L'Épitaphe d'Eutychos...», *cit.*, p. 315.

62. BOYANCÉ, «Funus acerbum», *cit.*, p. 285.

amb seguretat és que es tracta d'una traducció paraula per paraula amb intenció literària del text grec (probablement prosa literària). Trobem altres casos de *carmina epigraphica* bilingües en grec i llatí on hi ha un text mètric en una llengua i la seva traducció literària en prosa en l'altra llengua⁶³.

Les ll. 1-6 actualment són il·legibles, segurament a causa del trencament de la superfície. Galieti ja indica en la seva edició que les ll. 1-5 eren visibles en el moment de la troballa però no quan ell va publicar la seva edició; de la l. 6 indica que, quan fa l'autòpsia, sols es poden llegir amb claredat les dues últimes lletres: *CI* (segons ell). Amb tot i això, els editors han continuat fent les seves propostes de reconstrucció. Per a les ll. 1-2 acceptem l'edició de Gallavotti, *non enim a[bditus me] / sub t[erram Hades]*, ja que és gairebé la traducció literal paraula per paraula del v. 1 de l'epigrama grec: ὑποχθόνιος correspon a *abditus* (tot i que ὑποχθόνιος és un substantiu, en la l. 1 és més oportú traduir-ho com un participi perfet), però *me*, que en el text grec està en penúltima posició de vers, en el text llatí va justament darrere d'*abditus*. Si s'acceptés *a[ter Dis]* (proposta de Keil acceptada per Peek, Guarducci, Vérhilar i EDR073534), caldria esperar un μέλας en el text grec. A més, *ater Dis* és la denominació llatina de Πλούτων, mentre que en l'epitafi grec el nom d'aquesta deïtat és Αΐδης (*Hades*). A banda d'açò, cal dir que el nominatiu *Dis* és bastant estrany en poetes⁶⁴ i que, al mateix temps, *Hades* és un nom que acostuma a aparèixer més en literatura llatina que en epigrafia. Aquesta és una de les raons per les quals es pot suggerir que el text llatí està escrit en prosa literària i no pas en metre. Atès que aquestes línies no són llegibles, s'ha d'editar *non enim a[bditus me] / sub t[erram Hades]*. Pel que fa a la l. 3, hi ha unanimitat: *absco[ndidit]* (actualment *absco[ndidit]*). En la l. 4 és evident que la forma correcta és *sed* (v. 8 ἀλλὰ), com proposen Keil, Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilar i Gallavotti⁶⁵, i no *sep* (lectura de Galieti, Zarker i EDR073534). Pel que fa a la resta de la línia, s'ha de seguir la lectura de Gallavotti (*sed [Iovis satelles]*) perquè és una traducció paraula per paraula del text grec (v. 8 ἀλλὰ Διὸς πάρεδρος), mentre que *se {d} [aquila rapuit]* (segons l'edició de Keil, Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilar), tot i ser una proposta coherent, altera aquest ordre de traducció. Per la situació actual del marbre, cal editar *sed [Iovis satelles]*. És cert, però, que en llatí existeix el terme *paredrus*, però apareix menys de 50 cops en tot el corpus llatí (normalment associat al llenguatge màgic)⁶⁶.

Pel que fa a la l. 5, s'ha proposat *m[e, Jovis satelles]* (Keil, Boyancé, Peek, Guarducci i Vérhilar), *m[e aquila arripuit]* (Gallavotti) o *m[e Iovis satelles]* (EDR073534). Suggerim *m[e aquila rapuit]*, és a dir, la idea de Gallavotti però amb el verb que proposaven els altres editors per a la línia anterior. Tot i que *arpagus*, *arpaxere* i *harpago* s'apropen molt a l'etimologia grega del verb ἀρπάζω, *rapio* és precisament

63. Per exemple, CLE 1861.

64. <http://logeion.uchicago.edu/Dis> (consultat 10.8.2020).

65. Aquest darrer editor el marca com *sed*.

66. <https://logeion.uchicago.edu/paredrus> (consultat 10.8.2020).

el verb emprat per referir-se al rapte de Ganimedes⁶⁷ i el que donen els diccionaris com a correlatiu d'ἀρπάζω. A més, en un altre *carmen epigraphicum* del *corpus* de l'autora també apareix aquest verb fent referència al fet que una divinitat s'ha emportat el difunt⁶⁸.

En la l. 6 (actualment il·legible) la restitució més adequada és *face* [*cereoque*] (editat com a *face* [*cereoque*] per Guarducci i EDR073534), ja que *fax cereusque* és una fórmula llatina estereotipada per a referir-se als funerals dels morts prematurs, cerimònies que haurien tingut lloc a la llum de les torxes. Hi ha tres passatges de Sèneca⁶⁹ en què es veu perfectament reflectida aquesta idea⁷⁰. És fàcil que Galieti confongués una *e* amb una *i* (ell proposa *FACI*, lectura que segueix Zarker). La proposta de Keil (acceptada per Robert-Robert el 1944, Peek i Vérhilac), *fac(e)* [*gaudentem*], no està mal plantejada, però, si el llatí té aquesta fórmula, és poc probable que, en un context de lament per una mort prematura, no s'emprí; per aquesta mateixa raó no és òptima la proposta de Boyancé, *fac(e)* [*facibus*]. Tot i que la proposta de Gallavotti de traduir δῶς com a *lampas* és interessant (ell edita *face* [*atque lampade*], atès que és un terme emprat sovint per Virgili i Lucreci⁷¹), no l'acceptem pel fet que en grec existeix λαμπάς ('lucerna').

Pel que fa a la l. 7, la primera llegible actualment, per les raons exposades, no es pot acceptar *simul ca[ballo]*: la forma correcta és *simul gaudentem*, ja que la paraula grega que es vol traduir és γεγηθότα. És cert que, si fos una traducció paraula per paraula, entre *face* i *cereo* hi hauria d'haver un *simul* (ὁμοῦ), però, atès que *simul* és una de les poques paraules senceres llegibles, no convé canviar-ne l'ordre. Per tant, acceptem la proposta de Boyancé (seguida per Guarducci, Gallavotti i EDR073534): *simul gaudentem*, tot indicant que la *a* actualment es llegeix amb dificultats. Gràcies a aquesta línia sabem que *simul*ὁμοῦ no compromet [πυρ]σῶ i δῶδι, sinó que més aviat indica que l'espai de temps en què el nen gaudeix de les torxes (és a dir, dels ritus funeraris) i el moment en què l'àguila se l'emporta és molt breu (o, fins i tot, immediat)⁷². És lògic que alguns editors (Galieti, Keil, Robert-Robert el 1944, Peek, Zarker i Vérhilac) hagin llegit una *C* en lloc d'una *G* per la semblança gràfica.

Respecte de la l. 8, actualment sols es llegeix una *H*, mentre que Galieti va veure *hic v*. Els editors han fet dues propostes: *hic u[ti sodalis]* (Keil, Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDR073534) i *hic u[icinus]* (Gallavotti), tots dos poètics. Cal tenir present que la base de dades Clauss-Slaby té 36 *carmina* on surt *sodalis* i sols

67. <https://logeion.uchicago.edu/rapio> (consultat 10.8.2020).

68. A I. Ravenna núm. 8, més conegut com 'el sarcòfag de l'oculista', és la Parca qui s'ha emportat la difunta.

69. *De brev. vit.* 20, 5: *at mehercules ostprum funera, tamquam minimum uixerint, ad faces et cereos ducenda sunt. Epist. ad Lucil.* 122, 10: [...] *quantulum enim a funere absunt et quidem acerbo qui ad faces cereos vivunt? Tranq.* 11, 7: [...] *immatures exsequias fax cereusque praecessit.*

70. GUARDUCCI, «L'epigramma greco...», *cit.*, p. 171.

71. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 265. Per a les diferències entre *faces*, *lampades*, *cerei* i *candelae*, cf. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 265, nota 1.

72. BOYANCÉ, «Funus acerbum», *cit.*, p. 285.

14 *carmina* on apareix *uicin-*. Nosaltres oferim una proposta nova: *h[ic uti consessor]*⁷³. El terme *consessor* com a 'persona que seu al costat de' ja està testimoniada a Cic. *Fin.* 2, 62, 6.

Pel que fa a la l. 9, actualment sols es llegeix *PHOSP*; Galieti va veure *Phospho(ro)*. Keil, seguit per Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDR073534, va reconstruir *Phospho[ro essem]*, mentre que Gallavotti va preferir *Phospho[ro et pulcro]*. La nostra edició és *Phosp[horō et pulchro]*, és a dir, la proposta de Gallavotti tot modificant la forma de l'adjectiu (ell proposa *pulcro*; nosaltres, *pulchro*), perquè així es conserva la traducció paraula per paraula del text grec (v. 10 Φωσφόρω ἦδὲ καλῶ [...] — l. 9 *Phosphoro et pulchro*).

De la l. 10 ara sols resta *HESPE* del *Hesperio* que va llegir Galieti. Cal corregir *Hesperio* (forma adjectival) en *Hespero*, el nom correcte de la divinitat (calc del grec Ἑσπέρω). Açò ja ho va advertir Keil (seguit per Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDR073534); Gallavotti, però, mantingué *Hesperio*. Pel que fa a la resta de la línia, s'accepta la reconstrucció de Gallavotti, *uti fiam*, com a traducció literal d'ὄφρα πέλω. No contemplem la restitució de Keil (acceptada per Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDR073534), *Hesper{i}o[que pulchro]*, perquè hem col·locat *pulchro* en la línia anterior. Així doncs, la nostra edició és *Hespe[r]i[ti]o uti fiam*.

Tots els editors estan d'acord que el terme que obre la l. 11 és *quamobrem* (o *quam ob rem*), una de les poques paraules completes que Galieti va poder llegir amb claredat i que encaixa perfectament com a traducció literal de [τοῦν]εκα (v. 11). Actualment la superfície de marbre on hi ha la l. 11 està molt deteriorada i s'ha d'editar *quam[obrem]*. Pel que fa a la resta de la línia, hi ha diverses propostes: Keil va defensar *quamobrem [mihi, pater]* (acceptat per Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDR073534), mentre que Gallavotti va suggerir *quamobrem [abstinens]*. El camí correcte per reconstruir la l. 11 és el de Gallavotti (la traducció paraula per paraula del text grec), la qual cosa exigeix que el terme que segueixi a *quamobrem* sigui la traducció de καλλείψας. Proposem que la traducció al llatí del participi ha de ser, pel context, *effusus* (participi perfect del verb *effundo*). És cert que pot entendre's καλλείψας com a *relictis* o *abstinens*, però en grec la construcció del verb καταλείβω amb el sentit de 'fondre's en llàgrimes' està testimoniada en la tragèdia (Eur. *Supp.* v. 1119); també en Verg. *Aen.* 2.651 es llegeix *effusi lacrimis* amb aquest sentit, així com en alguns *carmina epigraphica* (CLE 723, l. 2). A més, Hederich ofereix *effundo* com a traducció de καταλείβω⁷⁴. Per aquests motius és una bona idea reconstruir *quam[obrem effusus his] / [lacrimis]*. Tot i que τάδε δάκρυα és acusatiu, en llatí es pot acceptar la restitució *his] / [lacrimis* en ablatiu perquè existeix l'ablatiu de causa interna, derivat de l'ús de l'ablatiu com a instrumental⁷⁵.

73. B. HEDERICH, *Novum lexicon manuale Graeco-Latinum*, Leipzig 1722, p. 1514 (s.v. σύνεδρος).

74. HEDERICH, *Novum lexicon...*, cit. , p. 94 (s.v. καταλείβω).

75. M. BASSOLS DE CLIMENT, *Sintaxis latina*, Barcelona 2015, p. 108.

Les ll. 12-14 actualment són il·legibles, probablement per un altre trencament del marbre. Tots els editors accepten que la primera paraula de la l. 12 era [l]acrimis, terme que Galieti va poder veure. Pel que fa a les paraules que segueixen, s'han fet dues propostes: [l]acrimis [lita relictis] (Keil, seguit per Boyancé, Peek — que escriu erròniament *liba* en lloc de *lita*, errata que segueix innocentment Vérhilac, Guarducci i EDRo73534) i [l]acrimis [his, pater mi fa-] (Gallavotti). Descartem la primera opció perquè hem col·locat el participi en la línia anterior. Tampoc no acceptem la segona perquè implica admetre que, per primera i única vegada en el text lateral, una paraula s'ha de dividir en dues línies perquè no cap sencera en posició al final; a més, l'imperatiu que suggereix Gallavotti, *fave*, significa 'guanyar-se el favor'. La nostra proposta és [*lacrimis lita, pater mi*] (v. 11 [...] τάδε δάκρυα θῦε, πάτερ μοι).

Pel que fa a la l. 13, l'edició correcta ha de ser [ʀstʀeʀlʀlam enim me vides equo] (editat com a {st}el{l}am per Keil, Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDRo73534) per correspondència amb el text grec; Galieti i Zarker suggereixen [*velamen*, mentre que Gallavotti escriu -ue] *iam en[im me caballo]*. És cert que Galieti, la font més fiable, va llegir *velamen* i que defensar que la forma correcta és *stellam* pot semblar arbitrari⁷⁶, però l'italià també comet alguns errors en la seva primera edició (llegeix *sep* en lloc de *sed* en la l. 4 i *simul ca* en lloc de *simul ga* en la l. 7). Gallavotti, però, critica que aquesta és una reconstrucció motivada per la lectura [ῶσ]τερα (v. 12); segons ell, com a molt, es pot suposar que hi havia escrit *VEIAM* i que, d'una banda, *ve* serien les dues lletres finals de *fave*, i, d'altra banda, tot seguit s'hauria escrit *iam en[im* (la traducció corresponent d'[ῶσ]τερα, la seva proposta per al v. 12)⁷⁷. Tot i que les seves explicacions són convincents, com que no hem acceptat *fa-ve*, no admetem aquesta lectura i tampoc la presència del terme *caballo*.

Finalment, en la l. 14 convé reconstruir [*insidentem*], traducció literal del participi ἐφεζόμενον (v. 12). Keil, seguit per Boyancé, Peek, Guarducci, Vérhilac i EDRo73534, va editar *inside[ntem]*. No acceptem *in sidera*, que va llegir Galieti (i va acceptar Zarker). Tampoc trobem correcta la proposta de Gallavotti, *inside[ntem adspicis]*, perquè hem seguit la traducció línia per línia del text grec i el verb principal l'hem col·locat en la línia anterior (ἐσορᾶς va abans que ἐφεζόμενον). En darrer lloc, cal dir que aquest participi fa referència a *me*, no pas a l'estel (complement predicatiu); el significat de l'última oració és que el pare veu el seu fill, assegut al cavall, com un estel⁷⁸.

76. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, pp. 264-265.

77. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 268.

78. GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, p. 268.

Conclusió

L'epitafi d'Èutiques és un bon exemple d'ècfrasi literària⁷⁹, car l'epigrama descriu el baix relleu i la suposada apoteosi del difunt⁸⁰. Gairebé tots els elements del baix relleu són esmentats a l'epigrama (l'estel, el noi al lloc d'un cavall, l'àguila de Zeus que el porta cap al cel). Aquest monument funerari conté el concepte de *consecratio pro consolatione*⁸¹: un nen difunt (fill d'un llibert) rep l'honor de viure feliçment juntament amb els déus, tot i que aquesta apoteosi no és efectiva en el pla real⁸², sinó més aviat es tracta d'un element consolatori per a fer-ne suportable la pèrdua als seus familiars⁸³.

Amb aquest article volem fer palès que els *carmina epigraphica* bilingües grec-llati cal que siguin revisats i editats. Aquesta és la primera de les cent inscripcions que conformen el *corpus* epigràfic que l'autora de l'article presentarà com a tesi doctoral.

79. Per a més detalls al voltant de l'ècfrasi en epigrames hel·lenístics, cf. I. MÄNNLEIN-ROBERT, *Stimme, Schrift und Bild. Zum Verhältnis der Künste in der hellenistischen Dichtung* (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften 119), Heidelberg 2007; K. GUTZWILLER, «Art's Echo: The Tradition of Hellenistic Epiphastic Epigram», a M.A. HARDER, R.F. REGTUIT, G.C. WAKKER (eds.), *Hellenistic Poetry in Context* (Hellenistica Groningana 20), Leuven 2002, pp. 85-112. Per a una visió general de l'ècfrasi en literatura grega, cf. N. KOOPMAN, *Ancient Greek Ekphrasis: Between Description and Narration* (Amsterdam Studies in Classical Philology 26), Leiden, Boston 2018.

80. Com que disposem d'un espai limitat, molts aspectes s'han deixat de banda. Per a més informació, veg. GALIETI, «L'epitaffio greco...», *cit.*, pp. 70-75; F. CUMONT, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris 1942, pp. 73, 338; R.A. LATTIMORE, W.A. OLDFATHER, *Themes in Greek and Latin Epitaphs*, Illinois 1942, pp. 27-28 i p. 259; *BE* 1943, p. 347, núm. 83; *BE* 1950, p. 217, núm. 236; BOYANCÉ, «Funus acerbum», *cit.*, pp. 283-289; *BE* 1954, p. 190, núm. 286; P. LAMBRECHTS, «L'importance de l'enfant dans les religions à mystère», a *Hommages à Waldemar Deonna* (Latomus 28), Bruxelles 1957, p. 27, pp. 322-328, p. 333; L. ROBERT, «Griechische Vers-Inschriften, herausgegeben von W. PEEK. Bd. 1: Grab-Epigramme, Berlin 1955. XXX, 695 S. 70 DM. Verzeichnis der Gedicht-Anfänge und vergleichende Übersicht zu den Griechische Vers-Inschriften. 1. Herausgegeben von W. PEEK. Berlin 1957. 44 S. 10,50 DM», *Gnomon* 31, 1959, p. 17; ZARKER, *Studies...*, *cit.*, pp. 225-226, núm. 131; GUARDUCCI, «L'epigramma greco...», *cit.*, pp. 167-174 (tav.1); T. KLAUSER, *Das Reallexikon für Antike und Christentum VIII*, Stuttgart 1972, pp. 1040-1041 (s.v. *Ganymed*, pp. 1035-1048); VÉRHILAC, *Paidés...*, *cit.*, núms. 93, 94A i C, 119, 136, 141 i 201; H. WREDE, *Consecratio in formam deorum: vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit*, Mainz 1981, pp. 230-231, núm. 104; SESTON, «L'Épitaphe d'Eutychos...», *cit.*, pp. 331-322; GALLAVOTTI, «Il cippo bilingue...», *cit.*, pp. 263-272; VÉRHILAC, *Paidés...* II, *cit.*, pp. 220-230, pp. 240-247, pp. 313-334, pp. 390-391; J.H.M. STRUBBE, «Epigrams and Consolation Decrees for Deceased Youths», a *L'antiquité classique* 67, 1998, p. 45, pp. 49-50, p. 55; I. PERES, *Griechische Grabinschriften und neutestamentliche Eschatologie*, Tübingen 2003, p. 183; B. RAWSON, *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford 2003, pp. 338-339; MANDER, *Portraits of Children...*, *cit.*, pp. 36-64, 196; G. MCINTYRE, «Deification as consolation: the divine children of the Roman imperial family», a *Historia* 62, 2013, pp. 222-240.

81. MANDER, *Portraits of Children...*, *cit.*, p. 59.

82. VÉRHILAC (*Paidés...* II, *cit.*, p. 331) sí que creu que l'apoteosi i heroització d'Èutiques són reals. Hi ha pocs epitafis que expressen clarament que el difunt haja tingut una apoteosi; per a alguns exemples, cf. CUMONT, *Afterlife in...*, *cit.*, p. 105.

83. LAMBRECHTS, «L'importance...», *cit.*, p. 327.